

خوانش سرمایه اجتماعی در مکتب دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در پرتو بیانیه گام دوم انقلاب*

- محمود رسولی^۱
- مریم رحمانی^۲

چکیده

یکی از مهم‌ترین موضوعات در ارتباط با یک کشور، مسئله حفظ امنیت آن و دفاع در برابر تهدیدات مختلف می‌باشد. در گذشته، امنیت هر جامعه فقط با قدرت نظامی و سلاح و تجهیزات سنجیده می‌شد؛ اما امروزه تنها قدرت تسلیحاتی برای جوامع امنیت نمی‌آورد، بلکه با استفاده از ابزارهای دیگری همچون «قدرت نرم» نیز می‌توان در جامعه امنیت‌سازی کرد و به دفاع در برابر تهدیدات پرداخت. این بعد جدید از قدرت، اگرچه ادبیات آن توسط اندیشمندان غربی مانند جوزف نای نظریه‌پردازی شده است، با وجود این، زیربنای نهضت امام خمینی، جز با استفاده از همین مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی که امروز در قالب قدرت نرم تبلور می‌یابد، به پیروزی نرسید. امروزه نیز جمهوری اسلامی ایران با توجه به موقعیت حساس استراتژیک و ژئوپلیتیک خود ناگزیر است ضمن تقویت جنبه‌های مختلف

* تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۱۶ - تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۲۲.

۱. استادیار گروه معارف دانشگاه زنجان (rasooli@znu.ac.ir).

۲. استادیار گروه معارف دانشگاه زنجان (نویسنده مسئول) (raheno.mr@gmail.com).

قدرت سخت (توان نظامی و اقتصادی)، به تقویت ابعاد قدرت نرم نیز پردازد. در این میان، یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های حاکم بر قدرت نرم، سرمایه اجتماعی است که امام خامنه‌ای با تبیین صحیح و کاربست دقیق و نیز شناخت همه‌جانبه از روایات و فرهنگ افکار عمومی بالاخص جوانان، از آن به عنوان پلی برای پیشرفت و پیروزی انقلاب اسلامی یاد می‌کند. اهمیت این مقوله به اندازه‌ای است که موفقیت جوامع، افراد و به نوعی دفاع از دستاوردهای جامعه به آن بستگی دارد. با این رویکرد، نوشتار حاضر با روش توصیفی - تحلیلی با خوانش بیانیه گام دوم انقلاب، به تبیین مفهوم سرمایه اجتماعی در مکتب دفاعی امام خامنه‌ای پرداخته است. تبیین هویت انقلاب و سرمایه اجتماعی آن در چهل ساله دوم عمر خود در بیانیه گام دوم، تلاشی در تثبیت و تقویت مؤلفه‌های دفاعی و امنیت پایدار است که نهایتاً با اتخاذ الگوی پیشرفت ایرانی - اسلامی به خلق تمدن نوین اسلامی می‌انجامد.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، قدرت نرم، مکتب دفاعی، بیانیه گام دوم انقلاب.

مقدمه

پس از پایان جنگ سرد، مفهوم قدرت نرم، در دانشگاه‌ها و رسانه‌ها رواج پیدا کرد. این تأثیر جداییت از طریق فرهنگ، سیاست‌ها و ارزش‌ها - مانند «وادار کردن دیگران به آنچه می‌خواهید»- از قدرت سخت یا اجبار با استفاده از قدرت اقتصادی و یا نیروی نظامی متمایز شده است (Marklund, 2020: 291). برخی پروفیسور حمید مولانا را نظریه‌پرداز قدرت نرم می‌نامند و خود ایشان نیز ادعایی دارد که آن را در سال ۱۹۸۶ در کتاب *اطلاعات و ارتباطات جهانی: مرزهای نو در روابط بین‌الملل* با عنوان قدرت نامحسوس مطرح کرده است (محمدی، ۱۳۸۷: ۲۴)؛ اما محافل دانشگاهی اعتقاد دارند که قدرت نرم به عنوان یک نظریه منسجم، برای اولین بار توسط جوزف ساموئل نای مطرح شد و به همین دلیل از وی به عنوان مبدع قدرت نرم در جهان یاد می‌شود.

با حاکم شدن این گفتمان بر محیط امنیتی نظام جهانی، ماهیت مفاهیمی چون قدرت، تهدید، دفاع، امنیت و نحوه ارتباط میان آن‌ها در حال دگرگونی است (جهان‌بین و امامی، ۱۳۹۳: ۴۹)؛ به طوری که امروزه نشانگان تهدید از یکسو دارای ابعاد اجتماعی بوده و از طرف دیگر در حوزه‌های گوناگون جغرافیایی منعکس می‌شوند.

ویلیامز^۱ و نظریه پردازانی همانند: فریدمن^۲، جونز^۳، دافیلد^۴، توماس^۵ و کافمن^۶ که در دانشگاه‌های کشورهای آنگلو ساکسون^۷ به فعالیت آموزشی مشغول‌اند، موضوع تهدید نرم‌افزاری را به عنوان بخشی از واقعیت‌های امنیتی کشورهای در حال گذار می‌دانند. به این ترتیب با توسعه ابزارهای قدرت نرم در جهان غرب، زمینه برای ظهور نشانه‌های مختلفی از تهدیدات امنیتی برای کشورهای در حال توسعه شکل گرفته است. تهدیدات امنیتی جدید را باید در حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی، سازوکارهای اقتصادی، گفتمان‌سازی و قالب‌های مفهومی دانست که زمینه‌های لازم را برای تأثیرگذاری بر امنیت ملی کشورهای هدف به وجود می‌آورد (حسینی خامنه‌ای، ۱۳۹۵: ۲۰۹).

در همین راستا، دولت‌ها نیز افزون بر سیاست‌های خود در حوزه افزایش توان نظامی، اقتصادی و فنی، لازم است به افزایش میزان سرمایه اجتماعی خود همت گمارند تا بتوانند در تأمین امنیت داخلی و ملی و همچنین دفاع در برابر تهدیدات خارجی توفیق یابند. به عبارت دیگر، تأمین امنیت بدون برخورداری از سرمایه قابل توجه در حوزه اجتماعی میسر نیست یا دست کم بسیار دشوار است (قدسی، ۱۳۹۱: ۱۳۷). یکی از مهم‌ترین سیاست‌های مورد نیاز برای دفاع در مقابل تهدید نرم و افزایش ضریب امنیتی، اتخاذ رویکرد نرم‌افزارانه یا امنیت نرم است. از منظر برخی کارشناسان، بازیگران اصلی برقراری امنیت نرم در جامعه، افراد آن هستند؛ لذا با عضویت در گروه‌ها و ایجاد سرمایه اجتماعی می‌توان تحقق امنیت نرم را تسهیل نمود (باقری و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۴۶).

منابع سرمایه اجتماعی اشتراک‌های زیادی با مؤلفه‌های امنیت هر کشور دارند که از سویی به صورت مستقیم، و از سویی دیگر به صورت غیر مستقیم (اعتمادسازی)، زمینه را برای گام‌های بعدی در مسیر پیشرفت میسر می‌سازند (حیدری، ۱۳۸۹: ۱۲۴).

1. Williams.
2. Friedman.
3. Jones.
4. Duffield.
5. Thomas.
6. Kaufman.
7. Anglo-Saxon.

توصیه‌های رهبر معظم انقلاب اسلامی در بیانیه گام دوم انقلاب نیز به مثابه راهبردهای کلان جهت حرکت تمدنی جامعه ایرانی است و همان گونه که از تحلیل محتوای بیانات مقام معظم رهبری استنباط می‌شود، فراوانی کاربرد مولفه‌های سرمایه اجتماعی و جامعه‌سازی نوین اسلامی در بیانات ایشان، نشانگر اهمیت این مقوله در منظومه فکری ایشان و تأثیر آن در استحکام ساخت درونی قدرت نظام به شمار می‌آید (ر.ک: بیانات در دیدار مردم استان همدان، ۱۳۸۳/۰۴/۱۵؛ بیانات در دیدار مردم لار، ۱۳۸۷/۰۲/۱۹؛ بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران، ۱۳۹۷/۱۱/۲۲).^۱ تبیین مفاهیم و احصاء اندیشه‌های امام خامنه‌ای در ارتباط با سرمایه اجتماعی و حوزه دفاعی، به صورت مستقیم و غیر مستقیم ما را در تدوین دکترین و راهبردهای دفاعی، هدایت و راهنمایی می‌نماید. در همین ارتباط، بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی به عنوان یکی از مهم‌ترین سند‌های کشور در چهل ساله دوم انقلاب نیز به این مهم پرداخته است. یکی از مهم‌ترین ضرورت‌های راهبردی ما در این مقاله آن است که تلاش کنیم تا با مطالعه دقیق آن، درک کامل‌تری از بیانات رهبری را شناسایی، تدوین و برای استفاده در شیوه‌های دفاعی و حفظ امنیت کشور و همچنین دفاع از انقلاب اسلامی استفاده نماییم.

پرسش‌ها و فرضیه پژوهش

آنچه نوشتار حاضر، سعی در پاسخگویی به آن دارد، این است که مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در بیانات مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی کدام‌اند؟ و تأثیر این مؤلفه‌ها بر اثربخشی در عملکرد دفاعی، در بازساخت قدرت نرم چگونه است؟ در پاسخ به این سؤالات، فرض نویسندگان بر این امر استوار است که بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی از منظر مقام معظم رهبری و قدرت نرم، رابطه‌ای دوسویه برقرار است و می‌توان با تأکید بر گزاره‌های ثابت بخش و ارتقادهنده سرمایه اجتماعی بر اساس بیانیه گام دوم انقلاب، شیوه‌های کارآمدتری در جهت تقویت عملکرد دفاعی کشور در بازتولید قدرت نرم اتخاذ کرد.

۱. بیانات و دیدگاه‌های مقام معظم رهبری در سرتاسر مقاله، در پایگاه اطلاع‌رسانی معظم‌له (Khamenei.ir) قابل مشاهده است.

پیشینه پژوهش

با توجه به ماهیت پژوهش حاضر، پیشینه آن در چند بخش قابل ملاحظه است: بخش اول، پژوهش‌های حوزه سرمایه اجتماعی در اندیشه رهبری است که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از:

- مقاله «تبیین الگوی سرمایه اجتماعی بر اساس اندیشه مقام معظم رهبری» (عابدینی و همکاران، ۱۳۹۸). در این مقاله، جمعیت جوان کشور و حضور مردم و در صحنه ماندن آن‌ها به عنوان پدیده محوری سرمایه اجتماعی مطرح شده که با مشارکت داوطلبانه و نقش آفرینی‌شان به ایجاد یک ثروت ارزشمند برای کشور منجر می‌شوند.

- مقاله «بررسی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در بیانات مقام معظم رهبری و نقش آن در تمدن‌سازی نوین اسلامی» (رحیمیان و همکاران، ۱۳۹۷). این پژوهش همان‌طور که از نامش پیداست، به بررسی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در بیانات مقام معظم رهبری و نقش آن در تمدن‌سازی نوین اسلامی پرداخته است. این پژوهش، یکی از خلأهای موجود در جامعه کنونی را نبود مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی می‌داند.

در سخنان رهبری که در پایگاه اطلاع‌رسانی رسمی ایشان موجود است، نیز بارها شاهد تأکید بر مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی هستیم.

بخش دوم، مقالاتی در حوزه اندیشه دفاعی رهبری می‌باشند، که از جمله آن‌ها، مقاله «دفاع در عمق راهبردی جمهوری اسلامی ایران بر اساس اندیشه‌های دفاعی فرماندهی کل قوا، امام خامنه‌ای» (محمدی‌الستی، ۱۴۰۱) است. این مقاله با بررسی شناخت ابعاد اندیشه‌های دفاعی رهبری، سعی در تبیین الگوی دفاع در عمق راهبردی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر اندیشه دفاعی ایشان داشته است. این پژوهش موضوع را در پنج بُعد «نظامی، سیاسی، علمی - فرهنگی، اقتصادی و جغرافیا» تبیین و بررسی کرده است. سایر آثاری از این دست که طی «مجموعه مقالات همایش‌های تبیین اندیشه دفاعی» به چاپ رسیده، هر کدام موضوع را از زوایا و ابعاد خاصی مورد بررسی قرار داده‌اند. یکی از ابعاد مهم در بحث تبیین این مبانی، توجه به بیانیه گام دوم و اهمیت آن در ادامه مسیر انقلاب و رسیدن به تمدن نوین اسلامی است. با بررسی‌های

به عمل آمده در پیشینه پژوهش و توجه به خلأهای پژوهشی موجود در این زمینه، به این نتیجه دست یافتیم که: بررسی سرمایه اجتماعی در مکتب دفاعی امام خامنه‌ای در بستر بیانیه گام دوم انقلاب، می‌تواند در راستای تکمیل پژوهش‌های قبلی، به تبیین هر چه دقیق‌تر این مبحث و راهبردهای دستیابی به آن کمک نماید. لذا در این مقاله به بررسی آن پرداختیم.

روش‌شناسی تحقیق

پژوهش حاضر از نظر هدف، کاربردی و از نظر ماهیت و روش، توصیفی - تحلیلی است. گردآوری اطلاعات مورد نیاز پژوهش از طریق مطالعات دقیق کتابخانه‌ای (استفاده از اسناد و مدارک) به منظور فراهم ساختن مبانی نظری از مقالات منتشر شده در مجلات مختلف و همچنین سخنان رهبری با استفاده از پایگاه‌های داده انجام شد.

۱. تعریف مفاهیم

۲-۱. سرمایه اجتماعی

اندیشمندان مختلفی (Jacob, 1961; Coleman, 1998; Bourdieu, 1986; Putnam, 1995; Cox, 1995; Woolcock, 1997; Portes, 1998; Fukuyama, 1999; Paxton, 1999) سرمایه اجتماعی را تعریف کرده‌اند. فیلد^۱ آن را در واژگانی کوتاه، «مسئله روابط» تعریف می‌کند یا فوکویاما آن را «ذخیره جامعه از ارزش‌های مشترک» می‌داند. پوتنام یکی از اندیشمندان تأثیرگذار در این زمینه، سرمایه اجتماعی را به عنوان اعتماد، هنجارها و شبکه‌های پیوند تعریف می‌کند که همکاری در جهت کسب منافع متقابل را تسهیل نموده و نتیجه آن، انواع متفاوتی از کنش جمعی است (Walters, 2002: 377). کلمن برای سرمایه اجتماعی خصلتی ساختاری و تعاملاتی قائل است که کنشگران با عضویت در گروه و تعامل با سایر کنشگران با رعایت اصول و قواعد مورد پذیرش در آن گروه و جلب اعتماد دیگران به اطلاعات مورد نیاز دست می‌یابند و در فرایند کنش

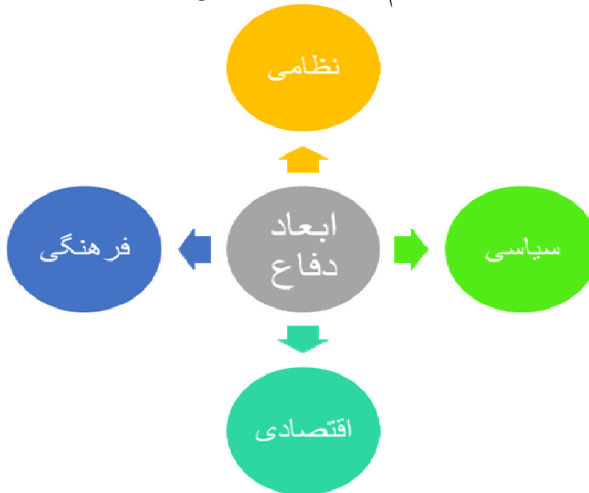
1. Field.

جمعی از حمایت جمعی برخوردار می‌گردند (An & Western, 2019: 193). بنابراین سرمایه اجتماعی تسهیل‌کننده کنش‌هاست. در دیدگاه کلمن، سرمایه اجتماعی نوعی فرصت پدیدآمده از حیات جمعی است که می‌تواند درون‌گروهی یا بین‌گروهی باشد و کنش‌های کنشگران فردی یا جمعی را تسهیل نماید (عبداللهی و موسوی، ۱۳۸۶: ۲۰۲). امروزه سرمایه اجتماعی و فرهنگی، نقشی بسیار مهم‌تر از سرمایه فیزیکی و انسانی در سازمان‌ها و جوامع ایفا می‌کند و شبکه‌های روابط جمعی و گروهی، انسجام‌بخش میان انسان‌ها و سازمان‌ها با هم می‌باشند. در جامعه‌ای که فاقد سرمایه اجتماعی است، سایر سرمایه‌ها بهره‌وری کمتری خواهند داشت (Hennekam et al., 2019: 731). از این رو، موضوع سرمایه اجتماعی به عنوان محوری برای دستیابی به توسعه محسوب شده است (حسنوند، ۱۳۹۷: ۲۸).

۲-۲. مفهوم دفاع

دفاع، نظام یا الگویی مرتبط با ساخت و کارکرد روانی است که از طریق آن، فرد یا گروه واکنش لازم را برای مقاومت یا دفع خطر خیالی یا واقعی به منظور حفظ تعادل و تمامیت خود نشان می‌دهد. دفاع نوعی حق ذاتی، مشروع و طبیعی است که از جانب خداوند در موجودات به ودیعه قرار داده شده تا بتوانند در مقابل تجاوز از خود محافظت کنند و به حیات خود ادامه دهند. در مبانی دینی نیز دفاع به عنوان نیازی حیاتی تعریف شده که سبب رشد و بالندگی و امنیت و هدایت جامعه می‌شود و در صورت ترک یا سستی در آن، پیامدهایی همچون افزایش توطئه‌ها، گرفتاری‌ها و انواع بلاها و فتنه‌ها، سلب شدن قدرت فکر و تصمیم‌گیری جامعه و... را در پی خواهد داشت (حبیبیان و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۰). در اسلام، بحث دفاع در قالب جهاد آورده شده و دفاع را در مقابل هر عاملی که باعث تضعیف کرامت انسانی و نفی آزادی بشود، واجب می‌داند. دفاع دارای ابعاد مختلفی است که در تصویر زیر آورده شده است و علاوه بر عرصه نظامی، شامل عرصه‌های فرهنگی، اقتصادی و سیاسی نیز می‌شود. اصلی‌ترین و مشخص‌ترین آیه در این زمینه که می‌توان از آن به عنوان مجوز دفاع همه‌جانبه یاد کرد، آیه شریفه ۶۰ از سوره انفال است که به خوبی می‌رساند نظام اسلامی باید

برای بسیج همه‌جانبه نیروها در تمام زمینه‌ها و تخصص‌ها فعال باشد (کاظمی، ۱۳۹۷: ۵).

شکل ۱: ابعاد مختلف دفاعی (همان)

۳-۲. مفهوم قدرت نرم

برخی اندیشمندان، پروفیسور حمید مولانا را نظریه‌پرداز قدرت نرم می‌نامند و خود ایشان نیز ادعایی دارد که آن را در سال ۱۹۸۶ در کتاب *اطلاعات و ارتباطات جهانی: مرزهای نو در روابط بین‌الملل* با عنوان قدرت نامحسوس مطرح کرده است (محمدی، ۱۳۸۷: ۲۴)؛ اما محافل دانشگاهی اعتقاد دارند که قدرت نرم به عنوان یک نظریه منسجم، برای اولین بار توسط جوزف ساموئل نای^۱ مطرح شد و به همین دلیل از وی به عنوان مبدع قدرت نرم در جهان یاد می‌شود. وی مفهوم قدرت نرم را برای نخستین بار در مقاله‌ای در نشریه *آتلانتیک*^۲ با عنوان «گمراه‌کنندگی استعاره انحطاط» مطرح کرد (Nye, 2004). به نقل از: افضل‌ی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۲۶). مفهوم قدرت نرم را می‌توان در آثار هانس جی. مورگنتا،^۳ کلوکس کنور^۴ و رای کلاین^۵ پیگیری کرد (Gill & Huang, 2006).

1. Joseph Samuel Nye.
2. *Atlantic*.
3. Hans J. Morgenth.
4. Kloss Knorr.
5. Ray Klein.

به نقل از: افضلی و همکاران، ۱۳۹۷: ۱۲۴). رواج گفتمان نرم در مطالعات سیاسی و امنیتی دهه پایانی قرن بیستم، افق جدیدی در فهم و تبیین مسائل اجتماعی و راهبردی به وجود آورده است. اتصال این صفت به موصوفاتی چون قدرت، تمام خصوصیات آن‌ها از جمله ماهیت، اهداف، ابزار، فرایند تولید، ویژگی و منابع را دستخوش تغییر و تحول نموده است (جهان‌بین و همکاران، ۱۳۹۱: ۵۱).

۳. روش‌شناسی

۳-۱. یافته‌های بحث

ظرفیت‌های بالقوه هر کشوری در جهت دستیابی به قدرت نرم برای دفاع در مقابل تهدیدات دشمن، ناشی از عناصری در حیطه توانایی‌ها و قابلیت‌های سیاسی، فرهنگی و ایدئولوژیک آن کشور است. جمهوری اسلامی ایران به واسطه ابتدا بر فرهنگ غنی اسلام و برخورداری از میراث تمدنی و ارزش‌های سیاسی مطلوب و پرجاذبه، دارای عناصر فراوانی از قدرت نرم است که طی چند سال اخیر، بخشی از آن بالفعل شده و نتیجه آن، دفاع در مقابل تهدیدات مختلف (جنگ، تحریم، ترور و...) و همچنین افزایش نفوذ منطقه‌ای و بین‌المللی ایران و الهام‌بخشی به ملت‌های جهان به ویژه جهان اسلام گردیده است. جمهوری اسلامی ایران با توجه به موقعیت حساس استراتژیک و ژئوپلیتیک خود ناگزیر است ضمن توجه و تقویت جنبه‌های مختلف قدرت سخت، (توان نظامی و اقتصادی) به تقویت ابعاد قدرت نرم خود نیز بپردازد. بر همین اساس، شناخت عناصر الهام‌بخش قدرت نرم و تلاش در جهت استحکام‌بخشی و استوارسازی آن، در حفظ و افزایش کارایی قدرت نرم جمهوری اسلامی نقش اساسی دارد. بیانیه گام دوم انقلاب به عنوان چشم‌انداز تصویری از ایران آرمانی آینده، می‌تواند الگویی الهام‌بخش برای تداوم و استحکام‌بخشی این مسیر در چهل ساله دوم انقلاب باشد (حسن‌بینگی و رئیسی دهکردی، ۱۳۹۴: ۱۳۳). در همین راستا، ابتدا به واکاوی این مفاهیم در اندیشه امام خامنه‌ای می‌پردازیم.

۲-۳. دفاع در اندیشه امام خامنه‌ای

توجه به نکات مطرح شده از سوی امام خامنه‌ای، گزاره‌های زیر را در ارتباط با اندیشه دفاعی ایشان برجسته‌تر می‌کند:

فرمایشات مقام معظم رهبری در مورد اندیشه دفاعی	
دفاع از اسلام و انقلاب	«دولت و ملت، مردم و نمایندگان آن‌ها و مسئولان گوناگون، در هر جای این کشور محکم ایستاده‌اند تا از اسلام و انقلاب دفاع کنند» (بیانات در دیدار جمعی از بسیجیان و پرستاران و پرسنل نیروی دریایی ارتش، ۱۳۶۹/۰۹/۰۷).
حفظ قدرت دفاعی و رزمی	«به شما عزیزان... تأکید می‌کنم که نظام جمهوری اسلامی باید قدرت دفاعی و رزمی‌ای متناسب با داعیه‌ها و آرمان‌های انقلابی خود داشته باشد. این، تنها با کار و تلاش و حفظ روحیه و آمادگی شما فرزندان اسلام و امام میسر خواهد شد» (پیام به مجمع سالانه فرماندهان سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و بسیج مستضعفین سراسر کشور، ۱۳۶۸/۰۶/۲۶).
دفاع از حق و حقیقت	«همهٔ آحاد امت اسلامی موظف‌اند که خود را برای دفاع از حق و حقیقت، برای دفاع از حقوق خود در مقابل متجاوزان، برای استقرار امنیت و برای حفظ عزت خود آماده کنند» (بیانات در مراسم دانش‌آموختگی دانشجویان دانشکده افسری دانشگاه امام حسین (ع)، ۱۳۸۵/۰۹/۰۴).
والا ترین ارزش‌ها دفاع است	«این دفاع به معنای به میدان آوردن جان و هستی و سلامت خود و به معنای فداکاری... [برای] والا ترین ارزش‌های انسانی و الهی است» (بیانات در مراسم مشترک دانشجویان دانشگاه‌های افسری ارتش، ۱۳۸۳/۰۷/۲۲).
عمق بخشی دفاعی	«من به شما برادران و خواهران عزیز - که فرزندان من هستم - مؤکداً توصیه می‌کنم که به عمق‌ها توجه کنید و آن را بطلید؛ از ظواهر هم دست نکشید» (بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان بسیجی، ۱۳۸۴/۰۳/۰۵).
دفاع، حق انسانی	«ما از حق خودمان دفاع می‌کنیم... ما که نمی‌خواهیم توسعه‌طلبی کنیم. ما که برای دخالت در امور دیگران، به آن سمت دنیا لشکرکشی نمی‌کنیم؛ اما دشمنان ما این کارها را می‌کنند. بنابراین آن‌ها محکوم به شکست‌اند» (خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۶۸/۰۴/۲۳).
لزوم تفکر دفاعی	«از رفتار یک جامعه می‌شود فهمید که آیا این جامعه، قادر به دفاع از هویت و حیثیت خود هست یا نه. جامعه‌ای که مردم آن به مسائل شخصی بیشتر اهمیت بدهند تا مسائل کشور و مسائل جمعی، جوانان رو به فساد روند، افراد مؤثر آن نسبت به مصالح انقلاب و کشور بی‌تفاوت شوند و

اختلافات سیاسی و مذهبی و گروهی و صنفی و قومی اوج بگیرد، این جامعه قادر به دفاع از خود نیست» (بیانات در دیدار افشار مختلف مردم (با اندکی تصرف)، ۱۳۶۸/۰۷/۰۵).	
«این احساس شعور نسبت به امت اسلامی را امام در دنیا به وجود آورد. این بزرگ‌ترین حربه برای دفاع از جوامع اسلامی در مقابل استکبار است» (خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۶۸/۰۴/۲۳).	دفاع جمعی و دفاع فردی
«ما داریم از حیثیت و شرف و دین و انقلاب و حقوق انسانی و استقلالمان دفاع می‌کنیم. هر ملتی که از حقوق حقیقی خود با آگاهی و ایمان و تصمیم دفاع کند، قطعاً پیروز خواهد شد» (همان (با اندکی تصرف)).	وجوب هوشیاری در دفاع
«خواهران بسیجی ما در این دفاع مقدس و بااهمیت سهمیم هستند و نقش برجسته‌ای در حضور میلیونی بسیج دارند» (بیانات در دیدار جمعی از بسیجیان سراسر کشور (با اندکی تصرف)، ۱۳۶۸/۰۴/۰۶).	حضور زنان در دفاع
«بسیج برای دفاع از کشور اسلامی و انقلاب اسلامی به وجود آمد. آمادگی برای دفاع، امروز و همیشه یک وظیفه اسلامی و انقلابی و ملی است. بنابراین نیروی مقاومت بسیج باید کار جذب و سازمان‌دهی بسیجیان عزیز را با برنامه‌ریزی صحیح ادامه دهد» (پیام به گردهمایی فرماندهان پایگاه‌ها و نواحی مقاومت بسیج سپاه پاسداران انقلاب اسلامی سراسر کشور، ۱۳۶۸/۰۹/۰۲).	نقش بسیج در دفاع

در همین راستا، اندیشه دفاعی مقام معظم رهبری در چشم‌انداز بیست‌ساله ایران بر این مبانی استوار است:

- تحکیم و ارتقاء امنیت پایدار، فراگیر و تضمین‌کننده اهداف و منافع ملی با تأکید بر تقویت نقش مردم و استفاده از قدرت نرم سرمایه اجتماعی؛

- تقویت و تعامل مؤثر دستگاه‌های ذی‌ربط برای مقابله و دفاع در برابر هر نوع اخلال در امنیت عمومی، اقتصادی و اجتماعی و مقابله با تهدیدهای نرم؛

- تقویت زیرساخت‌های انسجام و همبستگی ملی برای پیشگیری و مقابله با عوامل بروز گسست‌های هویتی، اجتماعی، فرهنگی و اعتقادی؛

- ارتقاء توانمندی‌های دفاعی و قدرت بازدارندگی به منظور دفاع از حاکمیت، تمامیت ارضی، منافع و امنیت ملی و مقابله مؤثر با تهدیدهای خارجی و ایجاد توازن منطقه‌ای با تأکید بر کسب دانش و فناوری‌های نو و نرم‌افزارهای پیشرفته دفاعی، افزایش ضریب خودکفایی با توسعه تحقیقات و بهره‌مندی از همه ظرفیت‌های صنعتی

کشور، اهتمام به حضور نیروهای مردمی در امنیت و دفاع از کشور و انقلاب، با تقویت کمی و کیفی بسیج مستضعفان، گسترش پدافند غیر عامل، امنیت پایدار مناطق مرزی و کنترل مؤثر مرزها (مرادپیری، ۱۳۹۱: ۵۰).

۲-۳. قدرت نرم از منظر امام خامنه‌ای

انقلاب اسلامی مولود قدرت نرم بود و جمهوری اسلامی مبتنی بر قدرت نرم شکل گرفت و در ایران سال ۱۳۵۷، مردم بر اساس ایمان و اعتباری که برای امام خمینی قائل بودند، باعث جوشش قدرت و ایجاد نظم‌ی جدید شدند، «شرعی کردن سیاست» استراتژی امام خمینی در انقلاب اسلامی بود. نکته‌ای که باید به آن اشاره کنیم، این است که با توجه به ماهیت اسلامی انقلاب، خاستگاه قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران، متفاوت از قدرت مورد توجه غرب است. در حقیقت قدرت نرم، ابعاد و ماهیت انقلاب اسلامی و آموزه‌های دینی آن با گره انسان‌شناسانه، هستی‌شناسانه و معرفت‌شناسانه از ابعاد قدرت نرم مورد نظر ژوزف نای و دیگر اندیشمندان متفاوت بود. همان طور که آبراهامیان اشاره کرده، منظومه فکری امام خمینی مبنی بر ابعاد نظری با خاستگاه آموزه‌های دینی است (حسن‌بیگی و رئیسی دهکردی، ۱۳۹۴: ۱۴۴).

برخی بیانات مقام معظم رهبری، امام خامنه‌ای در ارتباط با قدرت نرم بدین شرح است:

بیانات مقام معظم رهبری در ارتباط با جنگ نرم	
سلسله قدرت نرم جمهوری اسلامی	نماز جمعه به عنوان یکی از مهم‌ترین حلقه‌های سلسله قدرت نرم نظام اسلامی است. البته زنجیره قدرت نرم ما زنجیره طولانی و مفصلی است. قدرت نرم در زمان فعلی راهگشا و تأثیرگذار است.
بی‌اعتمادی به قدرت‌های سلطه‌گر	«یکی از اجزای مهم قدرت نرم جمهوری اسلامی، بی‌اعتمادی مطلق به قدرت‌های سلطه‌گر و در رأس آن‌ها آمریکا است و این بی‌اعتمادی باید روزبه‌روز گسترش یابد» (دیدار فرماندهان سپاه پاسداران انقلاب اسلامی با رهبر انقلاب، ۱۳۹۵/۰۶/۲۸).
آرمان‌گرایی عین عقلانیت است	«آرمان‌گرایی عین عقلانیت است؛ زیرا اگر ملتی بدون آرمان شود، همانند وضعیت امروز جوامع غربی، از درون تهی و پوچ خواهد شد» (همان).

«ایشان با اشاره به تأثیرگذاری گسترده فضای مجازی به عنوان یک قدرت نرم فوق‌العاده در عرصه‌های مختلف... افزودند: لازمه حضور فعال و تأثیرگذار در فضای مجازی، «تمرکز در تصمیم‌گیری»، «جدیت در اجرا بدون از دست دادن زمان»، «هماهنگی میان دستگاه‌ها» و «پرهیز از موازی‌کاری و تعارض» است» (دیدار رئیس و اعضای شورای عالی فضای مجازی با رهبر انقلاب، ۱۳۹۴/۰۶/۱۶).

۳-۳. سرمایه اجتماعی در دیدگاه امام خامنه‌ای

نقش بی‌بدیل سرمایه اجتماعی در پیروزی انقلاب اسلامی و لزوم حفظ و ارتقای آن قابل توجه است. بی‌شک سرمایه اجتماعی و قدرت نرم در واقعی و ناب‌ترین شکل آن، در صحنه انقلاب اسلامی ایران متجلی شد. پیروزی انقلاب اسلامی و پایداری ملت ایران در هشت سال دفاع مقدس، مرهون شناخت کامل حضرت امام از تأثیر مهم این عامل بود که توانست با بهره‌گیری از این سرمایه معنوی، بر قدرت سخت نظام حاکم غلبه یابد. مقام معظم رهبری تعریف مناسب به این ضرورت حیاتی را در ایجاد کرسی‌های آزاداندیشی و تبادل آرا و اندیشه‌ها برای جریان‌های سیاسی کشور دانسته، می‌فرماید:

«سرمایه اجتماعی کشور، پیامدهای داخلی بیشتری نسبت به پیامدهای خارجی آن دارد. ایشان مهم‌ترین پیامد سرمایه اجتماعی کشور را بقای نظام مقدس جمهوری اسلامی و همراهی مردم با نظام عنوان می‌کنند» (عابدینی و همکاران، ۱۳۹۸: ۵۷).

امیدآفرینی، نگاه خوش‌بینانه و امیدوارانه، اعتمادافزایی به ویژه با رفتار و عملکرد مسئولان و حسن ظن می‌تواند در افزایش قدرت نرم و ناکامی قدرت نرم دشمن مؤثر واقع شود. در نگاه مقام معظم رهبری:

«دشمنان ما بیش از آنکه به منابع طبیعی ما چشم طمع داشته باشند، به منابع انسانی که منابع قدرت ما هستند، چشم طمع دارند. آن‌ها می‌دانند اگر این سرمایه‌های اجتماعی از دست یک ملت گرفته شود، اگر یک ملت غیرت ملی و وحدت و همبستگی خود را از دست بدهد، اگر نشاط کار و ابتکار را از دست بدهد، اگر حرکت علمی رو به پیشرفت خود را از دست بدهد، کاملاً در دسترس دشمنان قرار خواهد گرفت، می‌توانند بر او سلطه پیدا کنند، می‌توانند منابع طبیعی و مادی او را هم غارت

کنند» (بیانات در دیدار مردم استان همدان، ۱۳۸۲/۰۵/۱۵، به نقل از: قدسی، ۱۳۹۱: ۱۴۵).

۳-۴. قابلیت‌های سرمایه اجتماعی و اثرات آن بر دگردیسی قدرت نرم

در قدرت نرم، همه بخش‌ها اعم از دولتی و خصوصی، امنیتی و غیر امنیتی، در تأمین امنیت نقش دارند. براینکه تلاش آن‌ها برای تأمین منافع فردی و گروهی خود می‌تواند به تأمین امنیت و آرامش تک‌تک آن‌ها و در نهایت جامعه منجر شود. تأمین نیازهای اولیه جامعه و فراهم آوردن بسترهای لازم برای رشد و توسعه جامعه، خودبه‌خود بخشی از نیازهای امنیتی جامعه را برطرف می‌سازد یا زمینه‌های شکل‌گیری و بروز تهدیدات امنیتی را از بین می‌برد. در امنیت نرم، برقراری امنیت اساساً به موازات اجرای سیاست‌های درست و اصولی دولت در سایر زمینه‌ها صورت می‌گیرد. در این بخش‌ها، کارشناسان هر حوزه وظایف خود را به نحو مناسب و ممکن انجام می‌دهند. آموزش‌ها و تجارب آن‌ها در این زمینه است و انتظار می‌رود در رشته خود بهترین باشند. عمل به شکل مناسب به معنای تأمین بستر لازم برای تأمین امنیت در جامعه است. در همین حال، توجه به رفع نیازهای جامعه در حوزه‌های گوناگون غیر امنیتی عملاً بدون ایجاد حساسیت، به رفع نیازهای امنیتی جامعه منجر شده و هزینه‌های دولت را در جامعه برای برقراری امنیت کاهش می‌دهد (یزدان‌فام، ۱۳۸۸: ۱۲۷). با پایان یافتن جنگ سرد، وقوع حادثه ۱۱ سپتامبر و حاکم شدن گفتمان نرم امنیت بر محیط امنیتی نظام بین‌الملل، مشارکت و اعتماد و شبکه‌ها و نهادهای اجتماعی، وفاداری مردم به دولت و افزایش مشروعیت سیاسی، و در یک کلام افزایش سرمایه اجتماعی، نقشی بسیار مهم در تأمین امنیت ملی و مقابله با تهدیدات امنیتی یافته است. بر همین اساس، مطالعات و برنامه‌های امنیتی در سال‌های پایانی قرن بیستم به شدت متوجه مقولاتی چون سرمایه اجتماعی شده‌اند و حتی معادلات و توانمندی‌های نظامی و فناوری را در همین چارچوب فهم و تجزیه و تحلیل می‌کنند. نتیجه آنکه دولت‌ها افزون بر سیاست‌هایشان در حوزه افزایش توان نظامی و اقتصادی و فنی، لازم است برای افزایش توان دفاعی خود، به افزایش میزان سرمایه اجتماعی‌شان همت گمارند تا اینکه بتوانند در تأمین امنیت داخلی و ملی توفیق یابند (ابوالفتحی و همکاران، ۱۳۹۲: ۸۱). در بحث ارتباط ابعاد سرمایه‌های اجتماعی

با قدرت نرم می‌توان گفت که آنچه بحث محققان و نظریه‌پردازان قدرت نرم را از مباحث پیشین در مورد قدرت متمایز می‌سازد، تأکید بر گزاره‌های اجتماعی در تولید قدرت است.

بر این اساس می‌توان گفت کشوری که دارای عناصری چون ثبات سیاسی، پاسخگویی، انسجام و آگاهی اجتماعی، دلبستگی ملی، هویت جمعی، تعهد و رضایتمندی باشد، از قابلیت اثرگذاری بیشتری برخوردار است و قدرت نرم آن افزون‌تر از کشورهای دیگر است. هر چقدر انسجام ملی یک جامعه بیشتر باشد، آن جامعه از قدرت نرم بیشتری برخوردار است و بیشتر قادر است که نتایج بهینه‌تری کسب کند و در مقابل تهدیدات داخلی و خارجی، واکنش دفاعی کارآمدتری نشان دهد. بنابراین از آنجا که سرمایه اجتماعی نقشی بسیار مهم در افزایش اعتماد و وفاداری ملی به دولت و به تبع آن افزایش مشروعیت سیاسی دارد، می‌تواند به عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی افزایش قدرت نرم در حوزه دفاعی مورد توجه قرار گیرد (قربانی شیخ‌نشین و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۹).

شکل ۲: میزان و نحوه تأثیرگذاری سرمایه اجتماعی بر امنیت داخلی (عباس‌زاده و کرمی، ۱۳۹۰: ۵۵)

همان‌طور که در نمودار فوق نشان داده شده است، سرمایه اجتماعی نقشی مهم در

تأمین امنیت ملی و دفاع در مقابل تهدیدات امنیتی و نیز افزایش میزان قدرت دفاعی کشورها یافته و به عنوان گنج پنهان در هر جامعه‌ای شناخته می‌شود، اگرچه به صورت عینی و ملموس نیست، ولی در واقع در زیر پوست هر جامعه‌ای به عنوان یک پدیده قابل بررسی است (جهان‌بین و امامی، ۱۳۹۳: ۴۹).

در همین راستا و در جهت اهداف پژوهش، به بررسی این مؤلفه‌ها در بیانیه گام دوم انقلاب می‌پردازیم.

۳-۵. بررسی نقش دفاعی سرمایه اجتماعی در بیانیه گام دوم انقلاب

بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، چشم‌انداز تصویری از ایران آرمانی آینده است که هویت اسلامی و انقلابی آن مورد تأیید امام خامنه‌ای بوده است. در واقع، این سند باید به مثابه روح در کالبد همه طرح‌ها و برنامه‌ها و تحولات امنیتی کشور به گونه‌ای عمل کند که در سال ۱۴۰۴، ایران به کشوری توسعه‌یافته در منطقه تبدیل شود و بتواند جامعه‌ای ایثارگر، مؤمن، متعهد به انقلاب و نظام اسلامی تربیت کند. دستیابی به اهداف چشم‌انداز نیازمند شکل‌گیری جنبش تعالی‌ساز اجتماعی و نهضت همگانی است که به طور قطع، قسمت عمده آن از جنس فعالیت‌های علمی و به زبان دیگر، فعالیت‌های نرم‌افزاری است که موجب تحول اساسی در ماهیت قدرت گردیده، آن را به قدرت نرم تبدیل کرده است.

با عنایت به تعاریف مطرح‌شده پیرامون قدرت نرم، می‌توانیم عناصر سازنده قدرت نرم را در پنج بخش سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و مدیریتی دسته‌بندی کنیم. از آنجا که جمهوری اسلامی ایران بر مبنای آموزه‌های سیاسی، فرهنگی و ارزش‌های اسلام بنا نهاده شده، بر مؤلفه‌های فرهنگی و ارزش‌های سیاسی تأکید بسیار دارد و این امر را موجب تفاوت ماهیت انقلاب و نظام جمهوری اسلامی از دیگر نظام‌ها می‌داند (قنبری و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۹۸). از این جهت، بر اساس دیدگاه مقام معظم رهبری که در این پژوهش بدان اشاره شد، مؤلفه‌های درونی و عوامل راهبردی مؤثر در استحکام نظام جمهوری اسلامی که قدرت نرم جمهوری اسلامی محسوب شده و موجبات استقلال و اقتدار نظام را فراهم می‌آورند، عبارت‌اند از: وفاق و همگرایی ملی، ولایت‌مداری،

مشارکت عمومی (دفاع، جهاد، سازندگی و حفظ آرمان‌ها)، سازمان‌دهی اقتصادی، گسترش و تعمیق معارف اسلامی، قانون‌گذاری و قانون‌مداری، جنبش نرم‌افزاری و تولید علم، اقتدار نظامی و دفاعی (شیرودی، ۱۳۹۹: ۱۱۵). این مؤلفه‌ها در بیانیه گام دوم ذیل هفت سرفصل، جهت تدوین چشم‌انداز چهل ساله دوم انقلاب تدوین شده که در ادامه به بررسی آن می‌پردازیم.

۳-۵-۱. تحلیل بیانیه گام دوم انقلاب

همان‌طور که پیشتر ذکر شد، دستیابی به اهداف چشم‌انداز ایران آینده، نیازمند شکل‌گیری جنبش تعالی‌ساز اجتماعی و نهضت همگانی است که قسمت عمده آن از جنس فعالیت‌های علمی و نرم‌افزاری است. در همین راستا در بیانیه گام دوم، رهبر انقلاب با برشمردن چهار مرحله نظام‌سازی، دولت‌سازی، جامعه‌سازی و رسیدن به تمدن‌سازی، به تشریح انقلاب اسلامی و وضعیت کشور پرداخته است. بیانیه گام دوم از دو بخش تشکیل شده است:

بخش اول، تشریح گام اول یعنی انقلاب اسلامی است و مرحله نظام‌سازی را شامل می‌شود. این بخش ابتدا به بیان وضعیت ایران پیش از انقلاب اسلامی پرداخته و سپس به نظریه انقلاب اسلامی اشاره کرده است. نکات اصلی در مورد انقلاب و فرهنگ انقلابی بودن که در این ارتباط برشمرده شده، در چند مورد خلاصه می‌شود: فرهنگ انقلابی به دلیل فطری بودن، تاریخی نیست و تجدیدنظر در فرهنگ انقلابی روا نیست؛ نظریه نظام انقلابی، ضامن تداوم فرهنگ انقلابی است؛ آرمان انقلاب، ایجاد تمدن نوین اسلامی و آمادگی برای طلوع خورشید ولایت است. مرحله دوم در بیانیه، دولت‌سازی است. دولت‌سازی اسلامی به این دلیل بر ایجاد جامعه اسلامی مقدم دانسته شده که به دلیل حجم و گستره محدود دولت، اسلامی کردن آن آسان‌تر از جامعه گسترده است و دولت اسلامی باید تلاش کند تا جامعه را اسلامی کند. در این بخش، ایشان دگرگونی و پیشرفت‌ها و دستاوردهای کشور را در عرصه‌های مختلف برشمرده است. همچنین با تأکید بر ظرفیت‌های طبیعی و انسانی ایران، بر بهره‌برداری از این ظرفیت‌های استفاده‌نشده و ارتقای تولید و اقتصاد ملی تمرکز گردیده است.

در بخش دوم بیانیه، هفت سرفصل مهم برای ایجاد، تقویت جامعه اسلامی و دفاع از ارزش‌های انقلاب مطرح می‌گردد؛ عرصه علم و پژوهش، معنویت و اخلاق، عدالت و مبارزه با فساد، استقلال و آزادی، عزت ملی و روابط خارجی و مرزبندی با دشمن و سبک زندگی، که سبک زندگی مستقیماً با ایجاد مرحله چهارم یعنی تمدن‌سازی اسلامی پیوند می‌خورد (رحمانی و همکاران، ۱۳۹۹: ۶). سابقه و سندهای این هفت محور عبارت‌اند از: سخنرانی‌های محوری سال ۱۳۷۵ در جمع مردم اهواز با تأکید بر نوسازی معنوی و اخلاق؛ سخنرانی سال ۱۳۹۱ در جمع جوانان استان خراسان شمالی با محوریت سبک زندگی، ابلاغ سند اقتصاد مقاومتی در ۲۴ بند سال ۱۳۹۲، سخنرانی سال ۱۳۹۰ در حرم رضوی با تأکید بر نقش علم و فناوری، سخنرانی‌های سالروز قیام نوزدهم دی در جمع مردم قم و دیدار با اعضای خبرگان رهبری در سال ۱۳۹۲، و نیز سخنرانی سال ۱۳۹۷ در جمع سفرا و مسئولان وزارت خارجه با تأکید بر عزت ملی و روابط خارجی و مرزبندی با دشمن. حضرت آیه‌الله خامنه‌ای در هر هفت سرفصل مذکور، وضعیت کشور را تشریح می‌فرماید و تأکید دارد که باید در جهت تقویت این شاخصه‌ها گام برداشت. سبک زندگی، آخرین مؤلفه و سرفصل از هفت سرفصل است که بنا بر متن بیانیه، به تمدن‌سازی ختم می‌شود.

۳-۵-۲. تبیین مفهومی سرفصل‌های هفت‌گانه گام دوم

❖ علم و پژوهش

دانش، آشکارترین وسیله عزت و قدرت یک کشور است. روی دیگر دانایی، توانایی است. یکی از بالندگی‌ها و شکوفایی‌های جمهوری اسلامی، رشد علمی کشور است (دارابی، ۱۳۹۶: ۱۷۸). رشد علمی کشور بدون تلاش و همت متخصصان و نخبگان کشور امکان‌پذیر نبود. حال انقلاب گام دوم خود را آغاز کرده و پژوهش و مباحث علمی در نقطه بسیار مطلوبی قرار گرفته است. اما نکته مهمی که وجود دارد، این است که رشد علمی باید تداوم داشته باشد تا شاهد اتفاقات چشمگیری در زمینه علمی باشیم (بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران، ۱۳۹۷: ۹). به دلیل اهمیت جایگاه علم و دانش، در سند چشم‌انداز کشور نیز دستیابی به جامعه برخوردار از دانش پیشرفته، توانا در تولید علم و

فناوری، متکی به سهم برتر منابع انسانی و سرمایه اجتماعی در تولید ملی، دست یافتن به جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه آسیای جنوب غربی با تأکید بر جنبش نرم‌افزاری و تولید علم مورد توجه قرار گرفته و سازمان‌ها و نهادهای علمی کشور ملزم به ایجاد بسترهایی برای تحقق مفاد سند شده‌اند (حسین‌پور طولازدهی، ۱۳۹۴: ۱).

❖ معنویت و اخلاق

معنویت به معنای برجسته کردن ارزش‌های معنوی از قبیل اخلاص، ایثار، توکل، ایمان در خود و جامعه است و اخلاق به معنای رعایت فضیلت‌هایی چون خیرخواهی، گذشت، تواضع، اعتماد به نفس و دیگر خلقیات نیکوست (بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران، ۱۳۹۷: ۱۰). عمل اخلاقی، عملی است که در آن، ملاحظات سوداندیشانه راه نداشته باشد و انسان تنها به سبب حکم وجدان الهی و فطری خویش، به آن متمایل باشد و در این حال، حتی از منافع و مطامع مادی خویش نیز درگذرد. معنویت در برداشت و روایت اسلامی، امری است که تمام ساحات و شئون زندگی انسان را در بر می‌گیرد و انسان مؤمن، چه در عالم نظر و چه در عالم عمل، فقط و فقط رضایت خدای متعال را مبنا و اساس می‌انگارد (جمشیدی، ۱۳۹۸).

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، بصیرت‌افزایی و ارتقاء معنویت در کشور، یکی از بزرگ‌ترین و مهم‌ترین دستاوردهای انقلاب به شمار می‌رود. این موضوع از آن جهت حائز اهمیت است که پس از انقلاب، همگام با رشد کمی و کیفی هیئت‌های مذهبی، برای اولین بار واژه‌هایی مانند ایمان، تقوا، شهادت، و موضوعاتی مانند حج دانش‌آموزی و دانشجویی یا مراسم اعتکاف و... در جامعه مورد توجه جدی آحاد مردم به ویژه جوانان قرار گرفت (دارابی، ۱۳۹۶: ۱۸۱). با توجه به اینکه «معنویت و اخلاق، جهت‌دهنده همهٔ حرکت‌ها و فعالیت‌های فردی و اجتماعی و نیاز اصلی جامعه است... [و] شعور معنوی و وجدان اخلاقی در جامعه هر چه بیشتر رشد کند، برکات بیشتری به بار می‌آورد» (بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران، ۱۳۹۷: ۱۰)، لذا با وجود این تحولات و خط سیر، شاهد تنوع و حجم انتشارات در موضوعات مختلف، توسعه و افزایش شبکه‌های تلویزیونی و رادیویی جمهوری اسلامی در داخل کشور و آن سوی

مرزها، احداث و توسعه فرهنگسراها و مراکز فرهنگی و هنری، برگزاری ده‌ها و بلکه صدها نمایشگاه داخلی و بین‌المللی کتاب، افزایش میزان مطالعه در بین مردم، افزایش کمی و کیفی آثار نمایشی به ویژه در بخش فیلم و کسب موفقیت‌های جهانی در این زمینه و مهم‌تر از همه، ارتقاء بینش و آگاهی‌های عمومی و اجتماعی در سطح جامعه و... بوده‌ایم (دارابی، ۱۳۹۶: ۱۸۱).

❖ اقتصاد

«اقتصاد یک نقطه کلیدی تعیین‌کننده است. اقتصاد قوی، نقطه قوت و عامل مهم سلطه‌ناپذیری و نفوذناپذیری کشور است و اقتصاد ضعیف، نقطه ضعف و زمینه‌ساز نفوذ و دخالت دشمنان است... اقتصاد البته هدف جامعه اسلامی نیست، اما وسیله‌ای است که بدون آن نمی‌توان به هدف‌ها رسید» (بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران، ۱۳۹۷: ۱۰).

مقام معظم رهبری قابلیت‌های جغرافیای طبیعی و سرزمینی ایران را به عنوان عوامل اصلی افزایش قدرت ملی مورد تأکید قرار داده است. راهبرد ایشان در قبال توانمندی‌های محیطی کشور، راهبردی فرصت‌محور و منطبق بر برنامه‌ریزی مدون برای اتکا به فرصت‌های مادی کشور بر مبنای استفاده پایدار و بهینه از فرصت‌های جغرافیایی جهت هموار شدن مسیرهای تعالی و توسعه اقتصادی کشور است. مقام معظم رهبری مزیت‌های جغرافیایی کشور را از عوامل زمینه‌ساز درون‌گرایی اقتصاد، پایداری اقتصادی و کاهش وابستگی به کشورهای خارجی عنوان می‌نماید (امینی و پناهی، ۱۳۹۸: ۵۳)؛ یعنی دولت اسلامی باید به گشایش و رونق اقتصادی جامعه اهتمام بورزد و تنگدستی معیشتی مردم را برطرف کند تا زمینه برای وصول فرد و جامعه به تعالی معنوی و اخلاقی و دفاع همه‌جانبه از ارزش‌های انقلاب فراهم شود (جمشیدی، ۱۳۹۸).

❖ عدالت و مبارزه با فساد

متأسفانه مسئله فساد (اداری، اقتصادی، مالی، سیاسی) در کشور ما به یک معضل اساسی تبدیل شده است. حضرت امام خمینی فرمان ۸ ماده‌ای برای مبارزه با فساد صادر می‌کند و خواهان تشکیل ستادی پیگیر و جدی برای مبارزه بی‌امان با فساد

می‌شود و تأکید می‌کند که اگر در این زمینه تعلل صورت گیرد، شخصاً وارد کارزار مبارزه با فساد خواهد شد (دارابی، ۱۳۰۶: ۲۸۹). رهبر انقلاب حضرت آیه‌الله خامنه‌ای نیز به این امر توجه فراوان داشته و برای مبارزه با فساد، بر عدالت تأکید می‌کند. ایشان می‌فرماید:

«عدالت و مبارزه با فساد: این دو لازم و ملزوم یکدیگرند. فساد اقتصادی و اخلاقی و سیاسی، توده چرکین کشورها و نظام‌ها و اگر در بدنه حکومت‌ها عارض شود، زلزله ویرانگر و ضربه‌زننده به مشروعیت آنهاست؛ و این برای نظامی چون جمهوری اسلامی که نیازمند مشروعیتی فراتر از مشروعیت‌های مرسوم و مبنایی‌تر از مقبولیت اجتماعی است، بسیار جدی‌تر و بنیانی‌تر از دیگر نظام‌هاست» (بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران، ۱۳۹۷: ۱۱).

تحقق هر یک از ارزش‌های اجتماعی در جامعه، نیازمند الزاماتی است که عدالت نیز از این رویه مستثنا نیست. رهبر معظم انقلاب اسلامی به برخی از این الزامات چنین اشاره دارد:

«[عدالت] اولاً قاطعیت می‌خواهد، ثانیاً ارتباط با مردم می‌خواهد، ثالثاً ساده‌زیستی و مردمی بودن لازم دارد و بالاتر از همه، خودسازی و تهذیب می‌خواهد. این هم جزو پیش شرط‌ها و پیش نیازهای اجرای عدالت است» (بیانات در دیدار مسئولان و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی، ۱۳۸۵/۰۳/۲۹).

❖ استقلال و آزادی

«استقلال ملی به معنی آزادی ملت و حکومت از تحمیل و زورگویی قدرت‌های سلطه‌گر جهان است و آزادی اجتماعی به معنای حق تصمیم‌گیری و عمل کردن و اندیشیدن برای همه افراد جامعه است؛ و این هر دو از جمله ارزش‌های اسلامی‌اند و... حکومت‌ها موظف به تأمین این دواند» (بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران، ۱۳۹۷: ۱۱).

یک کشور در سه بعد سیاسی، اقتصادی و فرهنگی باید دارای استقلال باشد. اگرچه هر سه، مانند حلقه به هم وصل هستند، اما اگر ملتی استقلال سیاسی داشته و تحت تأثیر قدرت‌های بزرگ نباشد و از لحاظ اقتصادی به خودکفایی برسد، اما فرهنگ و باورهای بیگانگان هنوز در آن کشور رواج داشته باشد، نمی‌تواند به استقلال برسد.

بنابراین برای رسیدن به استقلال همه‌جانبه و دفاع از ارزش‌های انقلاب باید اول به استقلال اندیشه‌ای برسیم (جلال‌منش، ۱۳۹۸).

❖ عزت ملی، روابط خارجی، مرزبندی با دشمن

این هر سه، شاخه‌هایی از اصل «عزت، حکمت و مصلحت» در روابط بین‌المللی‌اند. صحنه جهانی، امروز شاهد پدیده‌هایی است که تحقق یافته یا در آستانه ظهورند: تحرک جدید نهضت بیداری اسلامی بر اساس الگوی مقاومت در برابر سلطه آمریکا و صهیونیسم؛ شکست سیاست‌های آمریکا در منطقه غرب آسیا و زمینگیر شدن همکاران خائن آن‌ها در منطقه؛ گسترش حضور قدرتمندانه سیاسی جمهوری اسلامی در غرب آسیا و بازتاب وسیع آن در سراسر جهان سلطه. این‌ها بخشی از مظاهر عزت جمهوری اسلامی است که جز با شجاعت و حکمت مدیران جهادی به دست نمی‌آمد. بیانیه «گام دوم انقلاب» در این ارتباط، تبیین‌کننده فصل نوین حرکت انقلابی و عمل جهادی ملت بزرگ ایران و امت اسلام و جبهه مقاومت است. در این منشور با تحلیلی روشن از گذشته، نقشه راه برای تحکیم نظام انقلابی پویا، توانمند و پیشتاز در راستای دستیابی به تمدن اسلامی و بهبود جدی عملکرد ارکان نظام ارائه شده است (رحمانی و رحیمی، ۱۳۹۸: ۱).

❖ سبک زندگی

«تلاش غرب در ترویج سبک زندگی غربی در ایران، زیان‌های بی‌جبران اخلاقی و اقتصادی و دینی و سیاسی به کشور و ملت ما زده است؛ مقابله با آن، جهادی همه‌جانبه و هوشمندانه می‌طلبد که باز چشم امید در آن به شما جوان‌هاست» (بیانیه گام دوم انقلاب خطاب به ملت ایران، ۱۳۹۷: ۱۲).

اسلامی - ایرانی شدن سبک زندگی در حوزه‌های گوناگون فردی و اجتماعی، یکی از آرمان‌های اصلی انقلاب اسلامی بوده است که علی‌رغم تلاش‌های انجام گرفته، جامعه فعلی ما به علت تأثیرپذیری از زندگی قبل از انقلاب اسلامی و از سوی دیگر به دلیل تهاجم فرهنگی بیگانگان، نتوانسته است بین باورهای دینی و شیوه زندگی خود ارتباطی تنگاتنگ ایجاد کند، مهم‌ترین راهکارهای دستیابی به افق ترسیم‌شده در بیانیه گام دوم انقلاب و پیشرفت مورد قبول در حوزه سبک زندگی عبارت‌اند از: اصلاح

نگرش و تقویت باورهای دینی، عمل به آموزه‌های دینی از سوی رهبران دینی و مدیران نظام، ترویج فرهنگ صحیح استفاده از رسانه، اصلاح مدیریت رسانه‌ها، نهادینه شدن فرهنگ نظارت و تقویت روحیه جهادی (عیسی‌زاده و عراقی، ۱۳۹۸: ۱). اتخاذ سبک زندگی مورد نظر در بیانیه گام دوم، موجب تقویت سرمایه اجتماعی شده و همان طور که پیشتر ذکر شد، سرمایه اجتماعی نقشی بسیار مهم در دفاع نهادینه و پایدار بر اساس مؤلفه‌های قدرت نرم دارد.

شکل ۳: مؤلفه‌های مقوم امنیت در گام دوم

دستیابی به دفاع پایدار بر اساس مؤلفه‌های قدرت نرم در بیانیه گام دوم، بستر ایجاد الگوی پیشرفت ایرانی - اسلامی می‌باشد.

۳-۶. تدوین الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی

با وجود اینکه همبستگی ملی ایران دارای ریشه‌های مستحکمی است و از سرمایه اجتماعی قابل توجهی برخوردار است، اما با توجه به تحولات روزافزون، در صورتی قادر به استحکام بیشتر و تقویت همبستگی خود خواهد بود که در کنار توجه و استفاده از عناصر قدرت سخت در دفاع، بتواند از عناصر قدرت نرم که در بیانیه گام دوم بدان اشاره شد نیز برای افزایش قدرت خود و بالا بردن ضریب دفاعی استفاده کند. بر همین اساس، پایدارترین عامل ثبات در دستیابی به امنیت پایدار و سطح بالای دفاعی، حرکت

در مسیر و نیز تلاش در دستیابی به مقوم‌ترین عنصر مرتبط با سرمایه اجتماعی ایران، یعنی الگوی پیشرفت اسلامی - ایرانی بر مبنای نظریات مقام معظم رهبری است. بومی‌سازی و اسلامی‌سازی پیشرفت، به این معناست که در تدوین برنامه‌های مربوط، پیشرفت شاخص‌های ملی درون‌گفتمانی در راستای تمدن اسلامی در نظر گرفته شود. به شاخصه‌های این الگو در سرفصل‌های بیانیه گام دوم پرداخته شده و همان طور که مشاهده شد، این مؤلفه‌ها در راستای ایجاد معانی گفتمانی منطبق با نیازهای چهل سالهٔ دوم انقلاب و در نظر گرفتن شرایط جامعه امروز و دفاع از دستاوردهای جامعه تدوین شده است.

تلاش جهت دستیابی به الگوی پیشرفت اسلامی - ایرانی باید در عرصه‌های مختلف فکر (یعنی تحول در آموزش و پرورش و رسانه‌ها)، علم (یعنی شتاب‌بخشی در تولیدات علمی و نظریه‌پردازی در جهت رسیدن به استقلال علمی)، زندگی (یعنی توجه به ارتقای شاخصه‌های عدالت، امنیت، رفاه، استقلال، آزادی و معنویت در جامعه) و معنویت (یعنی تقویت روحی و انگیزه پیشرفت واقعی در تمام عرصه‌ها) صورت بگیرد تا بسترهای واقعی برای رسیدن به پیشرفت همه‌جانبه در کشور در راستای دفاع از منافع ملی فراهم شود (پایا، ۱۳۸۸: ۵۵). با توجه به اینکه بر اساس بیانات مقام معظم رهبری، لزوم استفاده از قدرت نرم سرمایه اجتماعی در دفاع ملی از اهمیت زیادی برخوردار است، دستیابی به الگوی اسلامی - ایرانی نیز زمانی میسر است که در راستای ظرفیت‌های سرمایه اجتماعی و هماهنگ با آن باشد. لذا تبیین هویت انقلاب و سرمایه اجتماعی آن در چهل سالهٔ دوم عمر خود در بیانیه گام دوم، تلاشی در تثبیت و تقویت مؤلفه‌های دفاعی و امنیت پایدار است که نهایتاً با اتخاذ الگوی پیشرفت ایرانی - اسلامی، به خلق تمدن نوین اسلامی می‌انجامد.

نتیجه‌گیری

توصیه‌های رهبر معظم انقلاب اسلامی در بیانیهٔ گام دوم انقلاب، به مثابه راهبردهای کلان جهت حرکت تمدنی جامعهٔ ایرانی است و به عنوان چشم‌انداز تصویری از ایران آرمانی آینده می‌تواند الگویی الهام‌بخش برای تداوم و استحکام‌بخشی این مسیر در چهل سالهٔ دوم انقلاب باشد. این بیانیه، تجدید مطلعی است خطاب به

ملت ایران و به ویژه جوانان، که به مثابه منشوری برای دومین مرحله خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی خواهد بود و فصل جدید زندگی جمهوری اسلامی را رقم خواهد زد. بیانات امام خامنه‌ای در گام دوم انقلاب، دستاوردهای بسیار ارزشمندی داشته و در اصل هدایتگر به سوی شناخت راه صحیح استفاده از سرمایه اجتماعی در دفاع از ارزش‌های انقلاب می‌باشد. بیانات ایشان به خوبی بیانگر اهمیت حضور مردم و مردمی‌سازی مقوله‌ها که بزرگ‌ترین سرمایه اجتماعی است، می‌باشد. از منظر بسیاری از اندیشمندان سیاسی و نظامی، استفاده از این مؤلفه قدرت نرم (سرمایه اجتماعی) سیاست دفاعی، تدابیر - رهنمودها و خط مشی‌های تدوین شده برای تأمین اهداف ملی می‌باشد. لذا همین تدابیر و خط مشی‌ها نشئت گرفته از اندیشه دفاعی آن جامعه برای مقابله با تهدیدات خواهد بود. آنچه مهم است، نهادینه کردن و مدیریت علمی جامعه بر اساس این بیانیه برای رسیدن به الگوی مناسب جهت ایجاد امنیت پایدار در جامعه می‌باشد که فعالیت‌های سیاسی - اقتصادی - اجتماعی - نظامی را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد. رهبر معظم انقلاب اسلامی با تأکید بر قدرت درونی یعنی سرمایه اجتماعی که در این پژوهش به تفصیل بیان شد، معتقد است که مقابله با تهدیدات احتمالی فرارو و دفاع از کشور با اقداماتی از قبیل تلفیق قدرت نرم با قدرت سخت و حرکت در جهت اتخاذ الگوی ایرانی اسلامی پیشرفت میسر هست.

شکل ۴

با رویکرد فوق لازم است سیاست گذاران در جمهوری اسلامی، سرمایه اجتماعی را به عنوان انرژی و منبع اصلی توسعه در نظر گرفته و به آن بیش از سرمایه‌های ارزی یا منابع طبیعی اهمیت دهند. این نوع نگاه به نیروی پیشران جامعه تازگی نداشته و در سال‌های گذشته و دیدارهای قبلی نیز با ادبیات متنوعی همگی نشان از این دارد که بیانیه گام دوم اگر بخواند توان عینی و تحقق خارجی خود را تجربه نماید و به منصفه ظهور برسد و منشأ تحول و اثر قرار گیرد، باید در سطوح رسمی و قلمروهای غیر رسمی و مردمی، شاهد حضور نیروهای مستعد، مؤمن، انقلابی و بالخصوص جوان باشیم تا کمترین اتلاف انرژی را در خصوص منابع و توان و اقتدار فرهنگی، سیاسی، دفاعی، اقتصادی و... در کشور داشته باشیم. براین امر، افزایش قابلیت‌ها و ظرفیت‌های نظام سیاسی و تثبیت و تقویت مؤلفه‌های دفاعی و امنیت پایدار است که نهایتاً با اتخاذ الگوی پیشرفت ایرانی - اسلامی، به خلق تمدن نوین اسلامی می‌انجامد.

کتاب‌شناسی

۱. امینی، داوود، و حمید پناهی، «تحلیلی بر بیانیه گام دوم انقلاب در حوزه بهره‌برداری از جغرافیای طبیعی در توسعه اقتصادی کشور»، *پژوهشنامه جغرافیای انتظامی*، سال هفتم، شماره ۲۶، تابستان ۱۳۹۸ ش.
۲. پایا، علی، «آیا "الگوی توسعه ایرانی - اسلامی" دست‌یافتنی است؟»، *فصلنامه روش‌شناسی علوم انسانی*، سال پانزدهم، شماره ۶۰، پاییز ۱۳۸۸ ش.
۳. جلال‌منش، امین، «برنامه گام دوم، برنامه "سیاست‌نامه" با موضوع "ویژه تبیین بیانیه گام دوم انقلاب، بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی و استقلال"»، *صدای جمهوری اسلامی ایران*، صدای اندیشه‌ها، مدیر بنیاد فرهنگ و اندیشه اعتلا، شبکه رادیو گفت‌وگو، ۱۳۹۸/۳/۱۱ شش.
۴. جمشیدی، مهدی، «تلیخیص شده درس گفتار اخلاق و معنویت»، تهران، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۸ ش.
۵. جهان‌بین، فرزاد، اعظم امامی، «سرمایه اجتماعی، حلقه ارتباطی قدرت نرم، امنیت نرم، تهدید نرم»، *دوفصلنامه مطالعات قدرت نرم*، سال چهارم، شماره ۱۰، بهار و تابستان ۱۳۹۳ ش.
۶. حبیبیان، سجاد، حجت‌اله صحرایی، و جواد منزوی بزرگی، «ارائه راهبردهای دفاع فرهنگی با بهره‌گیری از تکنیک swot با اتکاء بر اندیشه‌های دفاعی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)»، مقاله در: همایش ملی تبیین اندیشه دفاعی امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، دوره چهارم، ۱۳۹۷/۸/۱ ش.
۷. حسن‌بیگی، ابراهیم، و ابراهیم رئیسی دهکردی، «مقوم‌های قدرت نرم جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر الهام‌بخشی»، *فصلنامه امنیت ملی*، سال چهارم، شماره ۱۵، بهار ۱۳۹۴ ش.
۸. حسونند، مهدی، «رابطه بین سرمایه اجتماعی - فرهنگی و احساس امنیت در بین زنان شهرستان خرم‌آباد»، *فصلنامه دانش‌انظامی لرستان*، سال ششم، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۷ ش.
۹. حسین‌پور طولازدهی، شهره، «جایگاه علم، پژوهش و فناوری در ایران: موانع، راهکارها»، مقاله در: اولین همایش ملی راهکارهای توسعه و ترویج علوم تربیتی، روان‌شناسی، مشاوره و آموزش در ایران، تهران، ۱۳۹۴ ش. <<https://civilica.com/doc/430138>>.
۱۰. حسینی خامنه‌ای، سیدعلی، درآمدی بردفاع در اندیشه امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، گردآوری سیداصغر جعفری و همکاران، تهران، دفاع، ۱۳۹۵ ش.
۱۱. دارابی، علی، *آینده‌پژوهی انقلاب اسلامی؛ بیم‌ها و امیدها*، تهران، امیرکبیر، ۱۳۹۶ ش.
۱۲. رحمانی، سیدبهمن، و محمد رحیمی، «بررسی و تحلیل عزت ملی در بیانیه گام دوم انقلاب بر اساس مدل (SWOT)»، مقاله در: اولین همایش سراسری قدرت نرم انقلاب اسلامی با محوریت «چهاردهه مقاومت و بایسته‌های فرهنگی گام دوم انقلاب اسلامی»، تهران، ۱۳۹۸ ش. <<https://civilica.com/doc/1134589>>.
۱۳. رحمانی، مریم، محمدتقی حیدری، و خدیجه حیدری، «تبیین مؤلفه‌های سبک زندگی، نظم و امنیت بر پایه مکتب شهید سلیمانی در افق گام دوم انقلاب اسلامی با رویکرد پلیس ارزش‌آفرین» (مقاله در: دومین همایش بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی: مکتب شهید سلیمانی؛ الگوی تربیت مدیران جهادی تمدن‌ساز، تهران، ۱۵ بهمن ۱۳۹۹ ش.)، *مجموعه مقالات سلسله همایش‌های بین‌المللی گام دوم انقلاب اسلامی*، دوره دوم، شماره پیاپی ۲، ۱۳۹۹ ش. <<https://civilica.com/doc/1159707>>.
۱۴. رحیمیان، محمد، عباس کشاورز شکری، یوسف ترابی، «بررسی مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در بیانات مقام معظم رهبری و نقش آن در تمدن‌سازی نوین اسلامی»، *دوفصلنامه مطالعات بنیادین تمدن‌نویین*

- اسلامی، سال اول، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۳۹۷ ش.
۱۵. شیرودی، مرتضی، «قدرت نرم، تمدن نوین اسلامی و بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی»، *فصلنامه تمدن اسلامی و دین‌پژوهی*، سال دوم، شماره ۵، پاییز ۱۳۹۹ ش.
۱۶. عابدینی، علی، حسن زارعی متین، و حسین عابدینی، «تبیین الگوی سرمایه اجتماعی بر اساس اندیشه مقام معظم رهبری»، *فصلنامه مدیریت اسلامی*، سال بیست و هفتم، شماره ۱، بهار ۱۳۹۸ ش.
۱۷. عباس‌زاده، هادی، و کامران کرمی، «سرمایه اجتماعی و امنیت ملی پایدار»، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، سال چهاردهم، شماره ۱ (پیاپی ۵۱)، بهار ۱۳۹۰ ش.
۱۸. عبداللهی، محمد، و میرظاهر موسوی، «سرمایه اجتماعی در ایران: وضعیت موجود، دورنمای آینده و امکان‌شناسی گذار»، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، سال ششم، شماره ۲۵، تابستان ۱۳۸۶ ش.
۱۹. عیسی‌زاده، عیسی، و جلال عراقی، «گام دوم انقلاب و راهکارهای دستیابی به سبک زندگی اسلامی (با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری)»، مقاله در: همایش ملی جستارهای پژوهشی با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب، گرگان، ۱۳۹۸ ش.، <<https://civilica.com/doc/977026>>.
۲۰. قدسی، امیر، «قدرت نرم و امنیت پایدار جمهوری اسلامی ایران در پرتو بازتولید سرمایه اجتماعی»، *فصلنامه آفاق امنیت*، سال پنجم، شماره ۱۶، پاییز ۱۳۹۱ ش.
۲۱. قربانی شیخ‌نشین، ارسلان، کامران کرمی، و هادی عباس‌زاده، «قابلیت‌های سرمایه اجتماعی در شکل‌دهی به قدرت نرم»، *فصلنامه رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی*، شماره ۲۷، پاییز ۱۳۹۰ ش.
۲۲. کاظمی، مجتبی، «استراتژی دفاع در عمق بر اساس فرهنگ دفاعی جمهوری اسلامی ایران بر بستر اندیشه و نظر حضرت امام خامنه‌ای^(مدظله‌العالی)»، مقاله در: چهارمین همایش تبیین اندیشه دفاعی امام خامنه‌ای^(مدظله‌العالی)، تهران، ۱۳۹۷ ش.، <<https://civilica.com/doc/1236780>>.
۲۳. محمدی الستی، مسعود، «دفاع در عمق راهبردی جمهوری اسلامی ایران بر اساس اندیشه‌های دفاعی فرماندهی کل قوا، امام خامنه‌ای^(مدظله‌العالی)»، *فصلنامه سیاست دفاعی*، سال سی و یکم، شماره ۱۲۰، پاییز ۱۴۰۱ ش.
۲۴. محمدی، منوچهر، «منابع قدرت نرم، سرمایه اجتماعی نظام جمهوری اسلامی ایران»، *فصلنامه پانزده خرداد*، دوره سوم، سال پنجم، شماره ۱۶، تابستان ۱۳۸۷ ش.
۲۵. مرادپیری، هادی، «الگوی دفاعی در اندیشه دفاعی حضرت امام خامنه‌ای^(مدظله‌العالی)»، *فصلنامه مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی*، شماره ۹، زمستان ۱۳۹۱ ش.
۲۶. یزدان‌فام، محمود، «امنیت نرم و چرایی اهمیت آن»، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، سال دوازدهم، شماره ۴۵، پاییز ۱۳۸۸ ش.
27. Hennekam, Sophie & Steve McKenna & Julia Richardson & Subramaniam Ananthram, "Perceptions of demotion decisions: A social capital perspective", *European Management Journal*, Vol. 37(6), December 2019.
28. Marklund, Carl, "Soft Power", *International Encyclopedia of Human Geography*, 2nd Ed., Oxford, Elsevier, 2020.
29. Portes, Alejandro, "Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology", *Annual Review of Sociology*, Vol. 24, August 1998.
30. Walters, William, "Social Capital and Political Sociology: Re-imaging Politics?", *Sociology*, Vol. 36(377), 2002.